

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2018|047 VAN 5 JULI 2018

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS MONUMENTEN VAN 14 DUITSE BUNKERS VAN DE SÜDABSCHNITT IN WILLEBROEK EN PUURS, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER GEERT BOURGEOIS VAN 24 MEI 2018

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 5 juli 2018 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 24 mei 2018 een adviesvraag van Geert Bourgeois, minister-president van de Vlaamse Regering en minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed over de voorlopige bescherming van 14 Duitse bunkers van de Südabschnitt, gelegen in de gemeenten Willebroek en Puurs. De commissie ontving daarbij vier goed onderbouwde en uitgewerkte beschermingsdossiers, die telkens een cluster van 2 tot 5 bunkers betreffen. Elk dossier wordt begeleid door de criterianota *'Bunkers van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutkanalstellung (Eerste Wereldoorlog)'*. De VCOE spreekt zich in voorliggend advies uit over de documenten in het kader van de bescherming met name (a) de ministeriële besluiten tot voorlopige bescherming, (b) de fotoregistraties, (c) de afbakeningsplannen, (d) de beschermingsvoorstellen en (e) de criterianota.
2. De commissie stelt vast dat voor de bescherming van de bunkers van de 'Stellung Antwerpen' en de 'Turnhoutkanalstellung' een uitgebreide criterianota werd opgemaakt. Het is positief dat de criterianota een overzicht geeft van de inventarisatie- en beschermingsinitiatieven voor het oorlogserfgoed in Vlaanderen, in het bijzonder inzake bunkers. Het is tevens positief dat de criterianota de selectie van de bunkers van de Südabschnitt duidt: er worden 14 van in totaal 50 bewaarde bunkers voor bescherming voorgedragen. De commissie ondersteunt de keuze voor een beperkte selectie van enkele bunkergehelen. Deze worden op een overzichtsplaan aangeduid zodat hun ruimere context en samenhang goed leesbaar wordt.

De commissie merkt op dat de thematisch-geografische samenhang van voorliggend beschermingspakket evenwel niet in de individuele beschermingsdossiers wordt geduid. De commissie vraagt daarom in elk inhoudelijk dossier aan te geven dat het kadert in het thematisch beschermingspakket 'Duitse bunkers Südabschnitt uit de Eerste Wereldoorlog' en daarbij expliciet te verwijzen naar de bijhorende criterianota.

3. Artikel 1 van de ministeriële besluiten legt de voorlopige bescherming van de bunkers als monumenten vast en verwijst naar de afbakeningsplannen en de fotoregistraties die als bijlagen bij de beschermingsbesluiten werden gevoegd.

De commissie stelt vast dat voor de afbakening van de bunkergehelen bij het Fort van Breendonk in Willebroek en in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan in Puurs geopteerd werd voor één beschermingsperimeter.¹ Hierin zitten zowel de bunkers, de tracés van de stellingen of loopgraven en de omliggende zones met archeologisch potentieel vervat. De commissie ondersteunt deze afbakeningswijze: het mee afbakenen van de historische ruimtelijk-landschappelijke context ondersteunt de ensemblewaarde van de bunkers en draagt bij aan hun

¹ Enkel het verderaf gelegen manschappenonderkomen wordt individueel afgebakend.

leesbaarheid.² De commissie merkt wel nog op dat de afbakeningsplannen voor de bunkers in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan niet de precieze ligging van de bunkers weergeven. De commissie vraagt te bekijken of deze alsnog op de definitieve afbakeningsplannen kunnen worden ingetekend.

Voor de bunkers bij het Fort van Liezele worden vier vlekvormige afbakeningen voorgesteld, waarbij rond elke bunker een perimeter van twee meter wordt voorzien in functie van eventuele ondergrondse uitstekende elementen. Het inhoudelijk dossier motiveert: *“Een aantal loopgraven bij de bunkers is uitvoerig onderzocht tijdens opgravingen en bijgevolg niet meer aanwezig op het terrein. Minder goed bewaarde delen van de loopgraven werden niet geselecteerd voor verder onderzoek. Bijgevolg worden de bunkers puntsgewijs afgebakend.”* De commissie merkt op dat aldus de samenhang tussen de bunkers niet door de bescherming wordt gevat. Nochtans wordt in het inhoudelijk dossier de context- en ensemblewaarde beschreven.

- Artikel 2 van de ministeriële besluiten verwijst naar de historische, architecturale, technische en culturele erfgoedwaarden van de vier bunkergehelen. Aan de bunkers bij het Fort van Breendonk, in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan wordt tevens een archeologische waarde toegekend. Dit is nieuw in vergelijking met eerdere beschermingen van bunkers (Hollandlinie, 28 bunkers Duits Hinterland). De criterianota verduidelijkt dat een bunkersite archeologische waarde heeft als er indicaties zijn dat er hoogstwaarschijnlijk rond de bunkers nog sporen zitten die getuigen van omliggende verdedigingswerken of van de aanleg of bezetting van de site in oorlogstijd. De commissie ondersteunt het gebruik van deze erfgoedwaarde: samen met de afbakening van de bunkers als gehelen onderschrijft dit de ensemblewaarde van de monumenten.

De commissie merkt op dat in de beschrijving van de verschillende erfgoedwaarden verwezen wordt naar de selectiecriteria. De criterianota stelt hieromtrent: *“De selectie van de beschermingswaardige bunkers in de Stellung Antwerpen en Turnhoutkanalstellung gebeurt op basis van volgende criteria (in combinatie met de aanwezige erfgoedwaarden): contextwaarde, huidige contextuele criteria, ensemblewaarde, zeldzaamheid, representativiteit, authenticiteit, gaafheid en herkenbaarheid.”* Het is positief dat aldus de toetsing van de te beschermen monumenten aan de selectiecriteria in zekere mate transparant wordt gemaakt.

Nr.	Gemeente	Bunkergeheel	Selectiecriteria							
			Contextwaarde	Huidige contextuele criteria	Ensemblewaarde	Zeldzaamheid	Representativiteit	Authenticiteit	Gaafheid	Herkenbaarheid
1	Willebroek	Fort Breendonk	x		x			x		
2	Willebroek	Park Bel Air	x		x	x		x		
3	Puurs	Hof-ten-Berglaan	x		x	x		x		x
4	Puurs	Fort Liezele	x		x			x		

Tabel: Selectiecriteria vermeld in de beschrijving van de erfgoedwaarden van de verschillende bunkergehelen.

² VCOE 2017 018 - Advies bescherming Hollandlinie en VCOE 2016 086 - Advies bescherming 28 bunkers

De commissie merkt evenwel op dat voor de meeste bunkergehelen slechts drie à vier (van de acht) criteria worden benoemd. Het betreft meestal de historische contextwaarde, de ensemblewaarde en de authenticiteit. In een aantal gevallen wordt ook de zeldzaamheid of herkenbaarheid vermeld. De selectiecriteria representativiteit, gaafheid en huidige contextwaarde worden nooit benoemd. De commissie vraagt in het bijzonder aandacht voor de huidige contextuele criteria zoals zichtbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid, huidig gebruik, de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming. De commissie meent dat deze bijzonder relevant zijn in functie van het draagvlak voor de bescherming van onroerend erfgoed en vraagt daarom dit selectie criterium in elk dossier expliciet af te toetsen. Zo wijst de commissie erop dat de bunkers in het publiek toegankelijk gemaakte park Bel Air goed bereikbaar zijn en daardoor potentieel hebben op vlak van duiding en ontsluiting (bv. door middel van infopanelen). Drie van deze bunkers zijn bovendien in gebruik als vleermuizenschuilplaats, wat tevens bijdraagt aan hun huidige contextwaarde.

Wat de bunkers bij het Fort van Liezele betreft, werd reeds aangegeven dat deze een vlekvormige afbakening kregen en dat geen archeologische waarde werd toegekend omwille van de verdwenen loopgraven. De commissie meent aldus dat de ensemblewaarde en de (historische) contextwaarde van deze bunkers minder uitgesproken is dan bij de andere te beschermen bunkers. Bijkomend merkt de commissie op dat het manschappenonderkomen, de observatiepost en de commandopost geïntegreerd zullen worden in het aan te leggen landschapspark. De commissie stelt vast dat dit niet in het beschermingsbesluit aan bod komt, hoewel dit een impact zal hebben op de (historische) contextwaarde en ensemblewaarde van de bunkers. In de commandopost werden bovendien installaties aangebracht in functie van water- en elektriciteitsvoorziening ten behoeve van het landschapspark. Deze ingrepen hebben de gaafheid van de commandopost ten dele aangetast. Het is voor de commissie onduidelijk in welke mate bovenstaande elementen hebben meegespeeld bij de beoordeling van beschermenswaardigheid van de bunkers bij het Fort van Liezele. De commissie vraagt dit te verduidelijken.

5. Artikel 3 van de ministeriële besluiten somt de beheersdoelstellingen op. De commissie stelt vast dat voor de vier sites een aantal generieke beheersdoelstellingen worden geformuleerd, aangevuld met doelstellingen die meer op maat van de betrokken site geschreven zijn. De commissie kan deze werkwijze ondersteunen, maar wijst erop dat een aantal generieke doelstellingen toch niet op alle dossiers van toepassing lijken. Voor de dossiers Fort van Breendonk en park Bel Air wordt bijvoorbeeld in artikel 2 geen melding gemaakt van bewaarde houten onderdelen. Verder lijkt er ook niet voor alle bunkersites sprake van waterinsijpeling. De commissie vraagt de beheersdoelstellingen maximaal op de specifieke kenmerken van elke site toe te spitsen. Verder merkt de commissie op dat voor geen enkel bunkergeheel doelstellingen worden geformuleerd inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding. De commissie acht dit nochtans wenselijk (zie ook par. 4) en vraagt dit per site verder te onderzoeken. Tot slot vraagt de commissie verdere verduidelijking bij de beheersvisie inzake de dichtgemetselde openingen. De commissie merkt op dat deze niet opnieuw geopend moeten worden, maar vraagt te verduidelijken of dit evenwel wel zou kunnen in functie van de verbetering van de vochtuithouding en verluchting in de bunkers en/of in functie van de geschiktheid als vleermuizenschuilplaats.

Voor de sites bij het Fort van Breendonk, in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan worden doelstellingen ingeschreven ter vrijwaring van het archeologisch potentieel. Dit is positief. Het is voor de commissie daarbij wel onduidelijk in hoeverre – op basis van voorliggende beschermingen

als monumenten – voorafgaand archeologisch onderzoek kan worden opgelegd. De commissie vraagt dit verder te duiden.

Voor de bunkers in het park Bel Air wordt aangegeven dat hun oorspronkelijke toestand kan worden teruggebracht door het verwijderen van de aarden opvulling uit de bunkers. Aanvullend wordt gesteld: *“De erfgoedwaarden en de natuurwaarden, zijnde de inrichting van de bunkers als vleermuizenschuilplaatsen, kunnen meer verzoend worden.”* Het is voor de commissie onvoldoende duidelijk wat hiermee precies bedoeld wordt: wat met de voor de vleermuizen geplaatste bakstenen in het interieur van de bunkers bij het kasteelpark Bel Air? De commissie suggereert verder om de doelstellingen inzake het verwijderen van de aarden opvulling ook op te nemen voor de bunkersite aan de Hof-ten-Berglaan.

6. De commissie gaat akkoord met artikel 4 van de ministeriële besluiten dat de voorschriften formuleert voor de instandhouding en het onderhoud van de te beschermen bunkers.
7. Artikel 5 somt de toelatingsplichtige handelingen op voor de te beschermen bunkergehelen. De commissie kan deze grotendeels ondersteunen en vindt het positief dat voor de bunkers in het park Bel Air, aan de Hof-ten-Berglaan en bij het Fort van Liezele ook toelatingsplichten voor het interieur worden geformuleerd.

De commissie stelt verder vast dat voor alle sites toelatingsplichtige omgevingswerken worden opgenomen. Gelet op de vlekvormige afbakening van de bunkers bij het Fort van Liezele, vraagt de commissie in dit ministerieel besluit alle toelatingsplichten onder punt 5° te schrappen.

Wat de site aan de Hof-ten-Berglaan betreft, merkt de commissie tot slot op dat geen toelatingsplicht werd opgenomen inzake opschriften of publiciteit. De reden hiervoor is onduidelijk.

8. Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monumenten van de bunkersites bij het fort van Breendonk, in het park Bel Air, aan de Hof-ten-Berglaan en bij het fort van Liezele. De commissie vraagt met betrekking tot de vier bunkergehelen:
 - In elk inhoudelijk dossier de thematisch-geografische samenhang verder te expliciteren, inclusief verwijzing naar de bijhorende criterianota;
 - De toetsing van de te beschermen monumenten aan de selectiecriteria verder transparant te maken, met bijzondere aandacht voor de huidige contextuele criteria;
 - De beheersdoelstellingen maximaal op maat van elke site te formuleren en verder duiding te geven bij de beheersvisie inzake de dichtgemetselde openingen;
 - Per site de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding te onderzoeken en hieromtrent een beheersvisie te formuleren.

Voor de bunkersites bij het fort van Breendonk, in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan vraagt de commissie bijkomend:

- Te bekijken of de precieze inplanting van de bunkers in het park Bel Air en aan de Hof-ten-Berglaan op de definitieve afbakeningsplannen kan worden ingetekend;
- Te verduidelijken in hoeverre – op basis van voorliggende beschermingen als monumenten – in de beheersvisies voorafgaand archeologisch onderzoek kan worden opgelegd.

Voor de bunkers bij het fort van Liezele vraagt de commissie tot slot bijkomend:

- Te verduidelijken in welke mate de beperktere ensemblewaarde, (historische) contextwaarde en gaafheid (commandopost) hebben meegespeeld bij de beoordeling van de beschermenswaardigheid;
- De toelatingsplichtige omgevingswerken te schrappen.

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt

Voorzitter